

ՍՈՒՐԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՀՊՏՀ բնօգտագործման տնտեսագիտության
ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ԲՈՐԻՍ ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ

ՀԱԱՀ կրթության որակի վերահսկողության համաժառողվի
նախագահ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ԲՆԱԿԱՆ ԴԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ

Հոդվածում փորձ է արվել ամփոփելու բնական ռեսուրսների տնտեսական գնահատման հիմնական արդյունքները՝ ուշադրությունը սևեռելով ոչ լիարժեք ուսումնասիրված հիմնախնդիրների վրա: Տնտեսության և գործնական արդյունքների միջև առկա ճեղքվածքը վկայում է տնտեսավարման մեթոդների վերափոխման անհրաժեշտության մասին:

Հիմնաբառեր. ռեսուրս, հայեցակարգ, արդյունք, նորմատիվ, սահմանային ծախս

Բնական ռեսուրսների տնտեսական գնահատման հիմնախնդիրը վաղուց է գրավել մասնագետների ուշադրությունը: Տարիներ շարունակ ընթանում էին ակտիվ քննարկումներ, բանավեճեր, տեսությունը հարստանում էր նոր փաստերով, հիմնավորումներով փոխվում էին տեսակետները: Մինչև 1960 թ. կեսերը բնական ռեսուրսների գնահատման առնչությամբ լայն տարածում էր ստացել ծախսային մոտեցումը. առաջարկվում էր հաշվարկը կատարել բնօգտագործման օբյեկտի յուրացման, շահագործման և պահպանման ծախսերի հիման վրա: Դրան նպաստում էր այն տարիների տնտեսական իրավիճակը, երբ բնական ռեսուրսները չէին սահմանափակում տնտեսական զարգացումը, այնինչ կապիտալ ներդրումները խիստ պակաս

սուրդային են եղել: Որոշակի փուլում ծախսային հայեցակարգը դրական դեր էր խաղում, քանի որ անվճար համարվող բնական ռեսուրսների համեմատությամբ, անկասկած, քայլ էր դեպի առաջ: Ուսումնասիրելով բնական ռեսուրսների տնտեսական գնահատման գոյություն ունեցող մոտեցումները՝ առաջարկում ենք դրանց բարելավման և կատարելագործման հնարավոր տարբերակ՝ առաջադիմական մեթոդների կիրառմամբ:

Հասարակության և տնտեսական զարգացմանը զուգահեռ մեծանում է բացասական ազդեցությունը բնության վրա, զգացնել է տալիս նաև ռեսուրսների սահմանափակությունը: Հանածո հարստությունների յուրաքանչյուր նոր հանքավայրի բացումը, գյուղատնտեսական հողերի յուրաքանչյուր հեկտարի յուրացումը, էլեկտրաէներգիայի լրացուցիչ կիլովատ-ժամի արտադրությունը հաճախ ավելի մեծ ծախսեր են պահանջում: Այդ պայմաններում երևում է անմիջական ժողովրդատնտեսական արդյունքը, և համեմատաբար լավ որակի բնական օբյեկտների շահագործման ծախսերի և ստացված արդյունքի միջև մեծ տարբերություն է առաջանում: Որպես ծախսայինի հակակշիռ՝ ի հայտ եկավ բնական ռեսուրսների գնահատման արդյունքային հայեցակարգը: Բնօգտագործման օբյեկտի դրամական գնահատականը (օրինակ՝ հողի տեղամասը) և դրանից ստացվող արտադրանքի լրիվ արժեքը համարվում են: Մյուս մոտեցման համաձայն՝ արժեքից պետք է հանել տեղամասի շահագործման ընթացիկ ծախսերը: Հաճախ փորձ է արվել մեխանիկորեն միացնելու ծախսային և արդյունքային մոտեցումները՝ բնական օբյեկտի շահագործումից ստացված արդյունքը գումարելով դրա յուրացման նպատակով կատարված ծախսերին:

Կարծում ենք՝ դիտարկված հայեցակարգերից ոչ մեկը, այդ թվում՝ բնօգտագործման գործող օբյեկտի շահագործման և պահպանման ծախսերի վրա հիմնված գնահատականը, օգտագործման արդյունքը կամ դրանց մեքենայորեն միավորման վրա հիմնված սկզբունքը չեն կարող ամբողջությամբ արտացոլել այն արժեքը, որ հասարակության համար ունեն բնօգտագործման օբյեկտները: Ծախսային և արդյունքային բնութագրերի դիալեկտիկական միավորման հիման վրա միայն հնարավոր կլինի կառուցել բնական ռեսուրսների համարժեք գնահատական: Նման մոտեցումը իրացվել է ռենտային հայեցակարգում, որը պատկերացում է տալիս բնօգտագործման օբյեկտների ժողովրդատնտեսական արժեքի մասին: Ռենտային հայեցակարգի հիմնական դրույթները հիմնավորվել են Ա. Գոլուբի¹ և ուրիշների աշխատանքներում: Հեղինակների շրջանում բանավեճեր են ծագում, որոնք հիմնականում վերաբերում են ռենտային հարաբերությունների բաշխման ոլորտին: Նրանց մի մասը պնդում է, որ դիֆերենցիալ ռենտան ծագում է միայն գյուղատնտեսության մեջ, իսկ լեռնահանությամբ զբաղվող ձեռնարկությունների ածանցված եկամուտները ռենտային ձև չեն ընդունում: Մյուսները՝ այդ հասկացության գոյությունը սեփականության երկու ձևերի առկայության հետ կապողները, կարծում էին, որ ռենտային հարաբերությունները տեղի ունեն պետության և կոոպերատիվների ու այլ սեփականատերերի միջև: Որոշ աշխատանքներում ժխտվում է ռենտայի ձևավորման հնարավորությունը անհատական օժանդակ տնտեսություններում: Սակայն տնտեսագետների մեծ մասը համոզված էր, որ ռենտային արդյունքները ծագում են բնօգտագործման բոլոր ճյուղե-

¹ Стн **Голуб А.**, Теоретико-методологические аспекты формирования экономической оценки природных ресурсов // Сб. трудов ВНИИСИ. Вып. 10. М., 1984:

րում: Ունենալիս հայեցակարգի առավել հետևողական կողմնակիցները բացահայտել են դիֆերենցված եկամուտների ռենտային բնույթը տնտեսության ցանկացած ճյուղում, որտեղ օգտագործում են չվերարտադրվող բնական ռեսուրսներ: Այսպիսով՝ ռենտան ապահովում է նաև տարածքը, որի վրա տեղաբաշխվում են արդյունաբերական օբյեկտները: Ունենալիս սկզբունքները տարածվում են նաև քաղաքային տարածքների գնահատականի վրա: Որոշ տնտեսագետների կարծիքով՝ դրանք հավասար և միջին ճյուղային են: Նման կանխադրույթի վրա են հիմնվում ռենտայի ձևավորման որոշակի տնտեսամաթեմատիկական մոդելներ²: Բնօգտագործման ճյուղերում կարգավորող ծախսը երկակի դեր է խաղում. դա, մի կողմից՝ դիֆերենցիալ ռենտայի հաշվարկման և վերջնական արտադրանքի տնտեսական արժեքի որոշման հիմնական պարամետրն է, մյուս կողմից՝ գնագոյացման հիմքը: Օպերատիվ-տնտեսական ինքնուրույնության ընդլայնման պայմաններում արտադրական ռեսուրսների նկատմամբ պահանջարկի կառուցվածքի ձևավորումը մնում է տեղային տնտեսական օղակների իրավասության ներքո: Եթե բնական հումքն իրացվում է «միջին գներով», ապա տեղային արդյունավետ շատ տարբերակներ, համընդգրկուն առումով, կդառնան ոչ արդյունավետ (շահութաբեր կլինեն ռեսուրսատար արտադրությունները): Կառավարման տնտեսական պարամետրերի համակարգը պետք է այնպես կառուցվի, որ դրա տարրերից յուրաքանչյուրը կենտրոնացված ազդեցության լրացուցիչ նվազագույն լծակների դեպքում հասնի ամենաբարձր հատուցման: Այս կամ այն միջոցառման տնտեսական արդյունքի որոշումը, կապված հանրույթի ծավալի փոփոխության կամ բնական ռեսուրսի սպառման հետ, կպահանջի միջին գներին ավելացնել լրավճարի չափը, որը տրամադրվում է տվյալ ռեսուրսը արտադրող ճյուղի վնասով աշխատող ձեռնարկությանը:

Տնտեսավարման համեմատաբար վատ պայմաններում գտնվող բնօգտագործման օբյեկտների ռենտային գնահատականը, պարզվում է՝ զրոյական է: Իսկ դա միշտ չէ, որ համապատասխանում է իրականությանը, քանի որ դիֆերենցիալ ռենտա (II)-ը կամ պոտենցիալ ռենտան³ կարող են պահանջել նման օբյեկտների դրական գնահատականը: Ըստ բնօգտագործման համեմատաբար վատ արդյունքներ ունեցող օբյեկտների անհատական ծախսերի մակարդակի՝ սահմանային ծախսերի չափման կողմնակիցները հաճախ ստիպված են դիմելու արհեստական հնարքների՝ դրանց դրական գնահատական տալու համար. դիֆերենցիալ ռենտան ձևավորվում է իրացման ծախսերից: Օպտիմալ բնօգտագործման մոդելների հատկությունների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս սահմանել, որ հավելավճարային ծախսերը հողի բոլոր օգտագործվող տեղամասերում համընկնում են:

Տնտեսության ռացիոնալ վարումը ենթադրում է, որ դիտարկվող ցանկացած տեղամասերից ուղարկվող լրացուցիչ ներդրումների փոխհատուցումը պետք է միատեսակ լինի: Համապատասխանաբար պետք է համընկնեն նաև լրացուցիչ արտադրանքի թողարկման հավելավճարային ծախսերը, անկախ այն բանից, թե որտեղ ենք ցանկանում դա ստանալ: Հենց այս ծախսերի մակարդակն է սահմանային ծախսերի հիմքում: Սահմանային ծախսերի

² Տե՛ս Герасимович В. и др., К проблеме формирования рентных эффектов в социалистической экономике // Экономика и мат. методы. Т. XXII, Вып. 1, 1986:

³ Տե՛ս Герасимович В., Голуб А., Оптимизация природопользования с учетом факторов локализации ресурсов // Экономика и мат. методы. Т. XXII, Вып. 4, 1986:

որոշման վերը շարադրված պարզագույն մոտեցումը կիրառվում է բնական ռեսուրսների տնտեսական գնահատականի չափման մեթոդաբանություններում: Որոշ հեղինակներ⁴ պնդում են օպտիմալացման մեթոդների կիրառման անհրաժեշտությունը օգտակար հանածոների հանույթի սահմանային ծախսերի հաշվարկի դեպքում. սահմանային մակարդակը որոշվում է հանույթով զբաղվող ձյուղերի զարգացման հեռանկարային օպտիմալ պլանի մաթեմատիկական մոդելների երկակի լուծմամբ, ըստ որի հաղթահարվում են արտադրողի նվազագույն ծախսերը⁵: Նույնկերպ է մեկնաբանվում նաև Գուսևի աշխատանքում⁶, որտեղ գյուղատնտեսական արտադրանքի սահմանային ծախսերի մոտավոր որոշման նպատակով առաջարկվում է անհատական ծախսերը չափել վատագույն հողակլիմայական գոտիներում: Իմանալով հաշվետվության տվյալները՝ բնական օբյեկտները հարկ է դասավորել ծախսերի աճման կարգով, բացահայտել ձեռնարկությունները և դրանց անհատական սահմանային ծախսերը: Իսկ եթե օպտիմալ պլանով վերջիններիս և հավելավձարային ծախսերի մակարդակների միջև տարբերությունը նշանակալից չէ, ապա, պարզության համար, դա կարելի է անտեսել:

Ահա թե ինչու ենթադրությունն այն մասին, որ դիտարկվող մեթոդը հնարավորություն կտա խուսափելու օպտիմալ պլանի հաշվարկների հետ կապված դժվարություններից, չի հաստատվում: Եվ դա հասկանալի է. դրա հիմնավորման ժամանակ օգտագործվում է օպտիմալ պլանի բնութագրերից մեկը, որ նախկինում գործնականում կիրառվել է, չի խթանում ռեսուրսների օգտագործման և շահագործման օպտիմալ տարածքում ելքը, ավելի շուտ հակառակը՝ դժվարացնում է տվյալ գործընթացը: Օպտիմալ պլանի որոշակի բնութագրերի ընտրությունը, որպես կառավարող պարամետր, կարող է արդարացվել միայն այն դեպքում, եթե գործունեության գոյություն ունեցող մեխանիզմը մոտեցնի օպտիմալին:

Սահմանային ծախսերի ձևավորման մեխանիզմը հիմնավորելու համար համառոտակի անդրադառնանք դրա որոշման մեթոդաբանական հարցերին: Դա ենթադրում է «արտադրական ռեսուրսների ավելացման ծախսերի սահմանը, որը ստացվում է որոշակի տեսքի հանքային հումքից, տվյալ հողային, անտառային և այլ տեղամասի շահագործման դեպքում»: Այդ ծախսերը նույն ձևով որոշվում են ուրիշ աշխատանքներում և մեթոդական փաստաթղթերի ճնշող մեծամասնությունում⁷: Մեր կարծիքով՝ տնտեսությունը զարգացման գերազանցապես ինտենսիվ ուղու վրա տեղափոխման պայմաններում սահմանային ծախսերը անհրաժեշտ է դիտարկել որպես բնօգտագործման ձյուղերի արտադրանքի տվյալ տեսակի նկատմամբ տնտեսության պահանջի բավարարման ծախսերի սահմանային թույլատրելի մակարդակ: Նման մոտեցումը թույլ կտա դրանք գնահատել ոչ միայն որպես ռեսուրսների արտադրության ընդլայնման հավելաձի նորմատիվի սահմանային թույլատրելի ծախս, այլև բնական ռեսուրսը դիտարկել որպես նյութաաշխատանքային ռեսուրսներով փոխանակման նորմատիվ: Որպես այդ և այլ միջոցառումների

⁴ Ст'ю Методика экономической оценки важнейших видов природных ресурсов в странах-членах СЭВ. М.: СЭВ, 1985:

⁵ Ст'ю նույն տեղը:

⁶ Ст'ю Гусев А., Экономические проблемы безотходных производств // Изд. АН СССР. Сер. экон., 1985, №5:

⁷ Ст'ю Методика экономической оценки важнейших видов природных ресурсов в странах-членах СЭВ. М.: СЭВ, նշվ. հրատ.: Гусев А., նշվ. աշխ.:

իրագործման ծախսերի թույլատրելի մակարդակը բնութագրող հիմնային մեծություն հանդես է գալիս գումարային արդյունավետությունը տվյալ ռեսուրսի սպառումը սահմանափակող ոլորտում, որը արտացոլում է դրա տնտեսական նշանակությունը: Այլ կերպ ասած՝ սահմանային ծախսերի համապատասխան չափիչը սահմանային տնտեսական արդյունքն է:

Ակնհայտ է, որ սպառման սահմանային ոլորտում արդյունքի՝ որպես սահմանային ծախսերի նորմատիվի ընդունումը կնպաստի արդյունավետ լուծմանը: Եթե բնական ռեսուրսի արտադրությունը բավարար չէ, հավելաձի թույլատրելի ծախսերի նորմատիվը համեմատաբար բարձր է, որը խթանում է հանույթի ընդլայնումը կամ տվյալ բնական արդյունքի արտադրությունը: Գերարտադրության դեպքում ստեղծվում են թողարկումը կրճատելու տնտեսական խթաններ: Այդ մոտեցման առավելությունը նաև այն է, որ սահմանային ծախսի նորմատիվը դառնում է որոշելի սահմանային գումարային արդյունքի կամ սահմանային ծախսերի բաժանվող գործառնություն: Հաջողվում է հաշվի առնել դինամիկայի մի շարք գործոններ, օրինակ՝ բնական ռեսուրսների սպառման կառուցվածքի փոփոխությունը, բնական ռեսուրսների աճող պակասուրդը, բնօգտագործման օբյեկտների շահագործման պայմանների վատացումը:

Մանրամասն չանդրադառնալով հիմնախնդրի բոլոր կողմերին՝ նշենք, որ հնարավոր փոփոխությունների նախօրոք հաշվառումը և ռեսուրսների սպառման երկարաժամկետ ռազմավարության մշակումը երաշխավորում են երկարաժամկետ ծրագրի տևողության ընթացքում սպառման սահմանային արդյունքի փոփոխված արժեքը: Կայուն են նաև սահմանային արդյունքին առնչվող վերջափակող ծախսերը, որոնք ընդլայնում են դրանց օգտագործման հնարավորությունները հեռանկարային պլանավորման դեպքում⁸: Պակասուրդային արտադրանքի թողարկման ընդլայնումը խթանելու նպատակով սահմանափակող ծախսերը պետք է ընդունել սահմանային արդյունքին հավասար՝ սպառման ոլորտում: Այդպես պետք է վարվել նաև արտադրանքի գերարտադրության դեպքում: Հայտնի է, որ դիֆերենցիալ ռենտա I-ը ձևավորվում է տարբեր բնական օբյեկտներում տնտեսավարման օբյեկտիվ պայմանների տարբերության հետևանքով, իսկ ռենտա II-ը՝ միևնույն օբյեկտներում նյութատեխնիկական ռեսուրսների հաջորդաբար ներդրումների ոչ միանշանակ հատուցմամբ: Որոշ հեղինակներ բավականին մանրամասն բնութագրում են I և II դիֆերենցիալ ռենտաների որոշման սկզբունքները: Նրանց կարծիքով՝ հողի տեղամասից ստացվող դիֆերենցիալ ռենտան ձևավորվում է I և II ռենտաներից, այսինքն՝ դրանք ռենտային եկամուտների ինքնուրույն բաղադրիչներ են⁹: Ռենտային վճարումների չափերը սահմանելու դեպքում պետք է հաշվի առնել I և II կարգի ռենտաները, որոնք տարբեր կողմերից բնութագրում են ռենտային եկամուտների ձևավորման ընթացքը, բայց ոչ աղբյուրները կամ դրա գումարելիները: Նման վճարների հիմքում պետք է լինի ռենտային գնահատականը, այլ ոչ թե դրա մասնավոր բնութագրերը:

Բնական ռեսուրսների գնահատման անհրաժեշտ տարրը ժողովրդատնտեսական լրիվ արդյունքի որոշումն է, որն ապահովում է բնօգտագործման օբյեկտը շահագործման ժամանակահատվածում: Նման գնահատա-

⁸ Стів Сухотин Ю. и др., Экономический механизм управления сельским хозяйством // Экономика и мат. методы. Т. XX. Вып. 4, 1984:

⁹ Стів Герасимович В., Голуб А., նշվ. աշխ.:

կանի հիման վրա բնական ռեսուրսները ընդգրկվում են ազգային հարստության կազմում: Հաճախ դա հաշվարկում են որպես դիսկոնտավորված դիֆերենցիալ ռենտայի գումար:

$$P = \sum_{t=0}^T R_t (1 + E)^{-1}, \quad (1)$$

որտեղ՝ P -ն բնօգտագործման օբյեկտի ինտեգրալ գնահատականն է,
 R_t -ն՝ դիֆերենցիալ ռենտան, որն ապահովում օբյեկտը t -րդ տարում,
 E -ն՝ դիսկոնտավորման գործակիցը,
 T -ն՝ օբյեկտի շահագործման տևողությունը:

P -ի որոշման հետ կապված կարևոր հարցերից մեկը բնական օբյեկտների արժեքի փոփոխության վրա դինամիկայի գործոնների ազդեցության հաշվառումն է: Գերադասելով սպառումը՝ ժամանակի ընթացքում այդ օբյեկտները, ինչպես նաև ցանկացած ուրիշ բարիքներ արժեգրվում են: Նման միտումները հաշվի առնելու համար սովորաբար ներառում են դիսկոնտավորող ֆունկցիա: Սակայն ժամանակակից պայմաններում նկատվում է և ուրիշ հակադրող միտում, մասնավորապես՝ բնական ռեսուրսների արժեքի աճը: Նման երևույթի պատճառները ռեսուրսային հատվածում կառուցվածքային տեղաշարժերն են: Ժամանակի ընթացքում զգացվում է վերջնական ծախսերի աճ¹⁰, բնական ռեսուրսները դուրս են մղվում դրանց օգտագործման առավել արդյունավետ ոլորտներից:

Ըստ ճյուղերի դիֆերենցված արդյունավետության նորմատիվների օգտագործման առաջարկությունները հաճախ ենթարկվել են քննադատության, ուստի հարկ չենք համարում անդրադառնալ այդ հարցին:

Ընդունելով, որ կապիտալ ներդրումների արդյունավետության նորմատիվը (նաև դիսկոնտավորման նորմատիվը), ըստ ճյուղերի, պետք է միասնական լինի, այս տեսակետի կողմնակիցները նման հնարավորություն դիտարկում են միայն ներդրումների համար՝ ըստ շրջապատույտի տևողության և արդյունքի ստացման հավանականության: Չափազանց երկարատև նախագծերի համար, որոնց արդյունքները որոշարկված չեն, առաջարկվում է կիրառել իջեցված նորմատիվ, որը դիֆերենցված է ըստ բնօգտագործման ոլորտների՝ պայմանավորված շրջապատույտի ժամանակից:

Պետք է նշել, որ քննարկվող մոտեցման հիմքում Վ.Նովոժիլովի եզրակացությունն է, ըստ որի արդյունավետության նորման նպատակահարմար է ածանցել տարբեր ներդրումների փոխհատուցման ժամկետների հիման վրա: Մեր կարծիքով՝ նման եզրակացությունը տեղին է էքստենսիվ եղանակով զարգացող տնտեսության համար, բայց լիարժեք չէ հասարակական արտադրության ինտենսիվացման պայմաններում: Մշտական կառուցվածքային տեղաշարժերը հանգեցնում են կապիտալ ռեսուրսների փոխհատուցման արժեքների տատանումների ներդրումային վերահսկման ոլորտում: Արդյունքում՝ տատանվում է նաև արդյունավետության նորման: Խնդրահարույց է հատկապես բնօգտագործման ոլորտում ներդրումային ռեսուրսների հատուցման շարժընթացի անկասելի միտումների բացահայտումը:

¹⁰ См. **Вавилов А.** и др., Методы учета ренты в ценах и плановых расчетах. Экономика и мат. методы. Т. XXII. Вып 5, 1986:

Մեր տեսանկյունից՝ իջեցված նորմատիվը բնօգտագործման օբյեկտների ժողովրդատնտեսական արժեքը որոշող նշված գործոնների հաշվառման հնարավոր եղանակներից մեկն է, որը գործնականում նպատակահարմար է կիրառել զանգվածային պլանանախագծային հաշվարկների պարզեցման համար: Սակայն, ըստ ռացիոնալ բնօգտագործման տեսության, ավելի հիմնավոր է միասնական նորմատիվի կիրառումը և (1)-ի գործադրումը՝ որպես R_t : Պետք է տարբերակել և ուսումնասիրել երկու առանձնահատուկ ընթացքներ՝ տվյալ պահին չօգտագործվող ժամանակի ռեսուրսի արժեզրկում և դրա արտադրության ու սպառման պայմանների փոփոխություն: Նման պարզ եղանակի դեպքում կիրառելի է բնօգտագործման օբյեկտի՝ ժամանակի ընթացքում ընդլայնման դիֆերենցիալ գնահատման բազմարկչային մոդելը:

$$R_t = R_0(1 + \alpha)^t,$$

որտեղ՝ α -ն ընթացիկ տարեկան աճի գնահատման միջին տարեկան միտումն է, որը տեղադրելով (1)-ի մեջ և ընդունելով $T = \infty$ պայմանը, կստանանք.

$$P = R_0 / (E - \alpha) \quad (2)$$

(2)-րդ բանաձևը նախատեսված է այն դեպքի համար, երբ $\alpha < E$: Սակայն երբեմն բնական ռեսուրսների արժեքի՝ ժամանակի ընթացքում աճը կարող է գերազանցել դրա գնահատականի անկման միտումը:

Բնօգտագործման օբյեկտները, որոնք կարող են ստանալ առաջին ինտեգրալ գնահատականը, ձևականորեն հավասար են գրոյի, երբ $R_t = 0$, $t=0,1,2,\dots,T$:

Բայց եթե որևէ պահի օբյեկտը սկսում է ապահովել դիֆերենցիալ ռենտա, այսինքն՝ $R_t > 0, t \in [0, T]$, ապա դրա ինտեգրալ գնահատականը միշտ դրական է: Բնօգտագործման օբյեկտը, օրինակ՝ հողակտորը, ապահովում է լրիվ ռենտա, եթե համապատասխան կարգի հողերը տնտեսապես սահմանափակ չեն, և, հետևապես՝ բնական գործոնը չի սահմանափակում գյուղատնտեսական արտադրության զարգացումը: Նման իրավիճակը բնորոշ է տեխնոլոգիական և տնտեսական տեսանկյունից թույլատրելի նվազագույն ինտենսիվությամբ հողի մշակմանը:

Ինտենսիվության ներքին սահմանը համապատասխանում է տվյալ կարգի հողի միավոր մակերեսից միջին հատուցման ֆունկցիայի առավելագույն ընդհանրական կետին կամ միջին նվազագույն ծախսերին: Ինտենսիվության մեծացումը նպատակահարմար է, եթե զբաղեցվի շահագործման համար պիտանի տվյալ կարգի ամբողջ հողային ֆոնդը, այլ կերպ ասած՝ գյուղատնտեսության համար հասարակության կողմից հատկացվող լրացուցիչ նյութական և աշխատանքային ռեսուրսները նպատակաուղղվում են նախկին ինտենսիվությամբ մշակվող մակերեսների ընդլայնմանը¹¹: Նման դեպքում հողը ստանում է դրական գնահատական, որը աճում է ըստ դրա մշակման ինտենսիվության մակարդակի բարձրացման: Աճը դադարեցվում է, երբ անցում է կատարվում գյուղատնտեսական արտադրության նոր տեխնոլոգիայի:

¹¹ См. Вавилов А. и др., цит. шзл.: Шахназарян Б., Григорян М., Моделирование стратегии развития природопользования и сохранения биосферы. Известия аграрной науки. Т. 10. N1, Тбилиси, 2012:

Դա վկայում է այն մասին, որ տեխնոլոգիայի փոփոխությունը հողային մակերեսների սահմանափակության հաղթահարման միակ հնարավորությունն է, այսինքն՝ կախվածության նվազեցումն է բնական պայմաններից: Հին տեխնոլոգիաների ոչ էական ձևափոխման դեպքում սա ավելի սուր է զգացվում:

Մեծ տարածայնություններ կան յուրացման տեղի և դերի ծախսերին վերաբերող հարցում: Արդեն նշվել է, որ երբեմն առաջարկվում է դրանք ընդգրկել բնական ռեսուրսների տնտեսական գնահատման կազմում:

Այսպիսով՝ հողի տեղամասի տարեկան գնահատականը ձևավորվում է երկու բաղադրիչներից՝ $P + EK$,

որտեղ՝ K -ն կապիտալ ռեսուրսներն են, որոնք հատկացվել են բնօգտագործման տվյալ օբյեկտի յուրացման համար,

EK -ն՝ ֆոնդերի համար վճարները:

Ենթադրենք՝ օբյեկտը չի շահագործվում (հաշվարկելով այս դեպքում առաջացած կորուստները՝ որոշում ենք դրա ժողովրդատնտեսական արժեքը՝ գնահատականը): Ակնհայտ է, որ այդ պարագայում կորչում է միայն R մեծությունը, քանի որ շարժուն ռեսուրսները կարող են վերաբաշխվել ցանկացած այլ ոլորտների միջև, որտեղ դրանք կօգտագործվեն նորմատիվներից ոչ ցածր արդյունավետությամբ: Տվյալ օբյեկտում առկա շարժուն ֆոնդերը անմիջապես մասնակցում են ռենտային արդյունքի ձևավորմանը և ինքնուրույն նշանակություն չունեն: Կապիտալի ծախսումներից հետո հողը ռենտա է ապահովում ոչ թե կապիտալի ներդրման հետևանքով, այլ ելնելով այն հանգամանքից, որ կապիտալի ծախսը հողը դարձրել է առավել արտադրողական, քան մինչ այդ էր: Եթե շարժուն ռեսուրսները նշանակենք K' -ով, և EK' մեծությունը դիտարկենք որպես ռենտային բնութագիր, ապա լրիվ ընդունելի է դառնում կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ռենտային բնութագրով նորմատիվը: Ակադեմիկոս Վ.Նովոժիլովը ապացուցել է, որ $C+EK$ գումարը դիֆերենցիալ ծախսերն են (C -ն՝ ընթացիկ, K -ն՝ կապիտալ, E -ն՝ կապիտալ ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության նորմատիվ)¹²: Հետևապես՝ կապիտալ ռեսուրսներով ստացվող արդյունքն ածանցյալ է: Սակայն դա ռենտային բնույթ չի կրում, քանի որ, ըստ էության, հասարակության կայուն եկամուտ չի համարվում: Ուսումնասիրելով դինամիկ մոդելը՝ դրանում կարելի է հեշտ համոզվել: Ենթադրենք՝ որոշակի t -րդ տարում հասարակությունը կատարում է K' ծավալի ներդրում, որը, սակայն, t տարում չի հասնում սպառման ոլորտ և ժամանակի ընթացքում արժեզրկվում է: Եթե այդ ռեսուրսների արժեզրկման աստիճանը մեկ տարում հավասար է E -ի, ապա $t+1$ տարում դրանք պետք է ապահովեն EK' -ին հավասար լրացուցիչ արդյունք, որը թույլ կտա փոխհատուցել ժամանակի ընթացքում սպառումը հետաձգելու հետևանքով արդյունքի կորուստը: Քանի որ EK' մեծության հավասար դիֆերենցիալ արդյունքը ընդունվում է որպես ժամանակի ընթացքում սպառման հետաձգմամբ պայմանավորված հասարակական ծախսերի փոխհատուցում, արդյունավետության նորմատիվը (E) չի կարող ունենալ ռենտային բնութագիր: Ունենալիս չէ նաև կրեդիտի համար տոկոսը: Այսպիսով՝ գործող բնական օբյեկտների յուրացման ծախսերը կամ շարժուն են և արդեն հաշվառված են ռենտային արդյունքում (դրանց

¹² См. в Методика экономической оценки важнейших видов природных ресурсов в странах-членах СЭВ, նշվ. հրատ.:

գումարումը կլինեն կրկնակի հաշիվ), կամ շարժուն ռեսուրսներ են, արդյունք են ապահովում, որը հավասար է նորմատիվային հատուցման տնտեսության ցանկացած ոլորտում և ընդհանուր ոչինչ չունի տվյալ օբյեկտի արժեքի հետ: Ինչ վերաբերում է դեռևս տնտեսական գործունեության ոլորտ չընդգրկված բնական ռեսուրսներին, ապա դրանց յուրացման ծախսերը մեծ դեր են խաղում ռացիոնալ բնօգտագործման ռազմավարության իրացման մեջ: Այդպիսի ծախսերի մեծությունը պետք է չափվի պլանանախագծային հաշվարկների ընթացքում այս կամ օբյեկտի յուրացման նպատակահարմարության վերաբերյալ հարցի լուծման պարագայում: Տվյալ օբյեկտը ընդգրկվում է տնտեսական գործունեության ոլորտ, եթե դրա շահագործումից ստացվող մաքուր էֆեկտը գերազանցում է յուրացման ծախսերը: Քանի որ օբյեկտի յուրացման աստիճանը կարող է տարբեր լինել, ուստի ծագում է ծախսերի օպտիմալ չափերի որոշման խնդիր: Օպտիմումը նվաճվում է, երբ յուրացման հավելավճարային ծախսերը դառնում են օբյեկտի շահագործումից ստացվող հավելավճարային մաքուր էֆեկտին հավասար:

Որոշելով չիրացված օբյեկտների արժեքը սպասվող ինտեգրալ արդյունքից՝ հարկ է հանել դրա յուրացման կապիտալ ծախսերը (հաշվի առնելով ուշացման լագերը և այլ գործոններ՝ կապված ներդրումային գործընթացների առանձնահատկությունների, օբյեկտի ներդրման և շահագործման հետ):

Բնական օբյեկտների գործունեության համար առկա է վերակառուցման ներդրումների հատուցման ոչ գծայնության հանգամանքը, որի դեպքում էֆեկտի գումարային հավելաճը կարող է գերազանցել դա ապահովող ծախսերը: Դրա համար լիարժեք ձևով է ներկայացվում նախնական յուրացում պահանջող հողի դրական ռենտայի գնահատականը հաստատող մոտեցումը. գումարվում է դիֆերենցիալ ռենտան, որն ապահովում է հողի տվյալ տեղամասը՝ նախնական որակով օգտագործման դեպքում: Նման եզրակացությունը արվել է մոդելից ելնելով, որում նվազագույնի են հասցվում գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության վրա կատարված ծախսերը թողարկման ծավալների և մշակվող հողերի մակերեսների սահմանափակության պարագայում:

Յուրացման ծախսերի հատուցման գծային ֆունկցիայի դեպքում ռենտային էֆեկտի հավելաճը համընկնում է այդ ծախսերի մեծության հետ. ռենտային գնահատականի նոր արժեքը իր մեծությամբ իրականում հավասար է հին գումարին և շահագործման գումարին:

Բացի դրանից, դիֆերենցիալ ռենտայի՝ նման ձևով չափումը պատրանք է ստեղծում, թե բնական ռեսուրսներն անսահման են, և դրանց այն մասը, որը պիտանի է շահագործման, կարող է վերարտադրվել ցանկացած ծավալով, եթե իրացման համար լինեն նյութական միջոցներ: Արդյունքում՝ նոր որակական մակարդակում ստեղծվում է ծախսային հայեցակարգ: Տարբերությունը միայն այն է, որ նախորդ հեղինակները դիտարկել են ռեսուրսների մեծությունները, որոնք անհրաժեշտ են բնական օբյեկտները տնտեսական գործունեության ոլորտ ընդգրկելու համար՝ չհամադրելով սպասվելիք արդյունքի հետ:

СУРЕН ГЕВОРКЯН

*Заведующий кафедрой „Экономики природопользования“ АГЭУ,
доктор экономических наук, профессор*

БОРИС ШАХНАЗАРЯН

*Председатель комиссии по контролю
над качеством образования в АНАУ,
доктор экономических наук, профессор*

Подходы к экономической оценке природных ресурсов.- Проблема экологической оценки природных ресурсов сегодня привлекает особое внимание специалистов. Хотя на протяжении многих лет велись активные дискуссии, в результате теория обогащалась новыми фактами, и изменялись точки зрения. На определенном этапе развития экономики затратная концепция сыграла положительную роль по сравнению с представлением о бесплатности природных ресурсов, явилась несомненным шагом вперед. С развитием промышленности и горнодобывающей отрасли усиливается нагрузка на природу, с определенного момента начинает сказываться ограниченность ее ресурсов. Освоение каждого нового месторождения полезных ископаемых, каждого гектара сельскохозяйственных угодий зачастую требует все больших и больших затрат. Некоторые авторы утверждали, что дифференциальная рента возникает только в сельском хозяйстве, а дифференциальные доходы горнодобывающих отраслей не принимают рентную форму. Другие, существование этой категории с наличием двух форм собственности, считали, что рентные отношения имеют место между государством и кооперативно-колхозным сектором. Наиболее последовательные сторонники рентной концепции вскрыли рентный характер дифференциальных доходов, возникающих в любых отраслях, которые используют природные ресурсы. Ренту приносит территория, на которой размещаются промышленные объекты.

Ключевые слова: ресурс, концепция, результат, норматив, предельные затраты.

SUREN GEVORGYAN

*Head of the Chair of
„Environmental Economics” at ASUE,
Doctor of Economics, Professor*

BORIS SHAHNAZARYAN

*Chairman of the Commission Exercising Control over
Quality of Education at ANAU, Doctor of Economics, Professor*

Approaches to Economic Assessment of Natural Resources.- The problem of environmental assessment of natural resources today attracts the attention of specialists. Although for many years there were active discussions, the resulting theory was enriched with new facts and varied points of view. At a certain stage of economic development the expenditure concept has played a positive role in comparison with the idea of cost free natural resources and was a step forward. With the development of industry and mining increases the load on the nature, from a certain point it begins to affect its limited resources. The development of each new mineral deposit, each hectare of agricultural land often requires larger and larger costs. Some authors have argued that the differential rent arises only in agriculture and mining industries and differential incomes don't have the rental form. Others, the existence of this category with the presence of two forms of ownership suppose that rent relations exist between the state and cooperative-collective farm sector. The most consistent followers of the rental concept have revealed the nature of differential rental income arising in any industry, using natural resources. Rent is brought by the territory where industrial objects are located.

Key Words: *resources, concept, result, standard, marginal costs.*